

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ ДОБРА І ЗЛА В РОМАНІ-НОВЕЛІ ІВАНА АНДРУСЯКА «ВУРГУН»

У статті йдеться про жанрову природу роману-новели «Вургун» Івана Андрусяка. Проаналізовано сецесійні проблеми жанру, розглянуто образну систему та особливості побудови роману, акцентовано увагу на тих характерних ознаках постмодерністської літератури, які знайшли втілення у творі, і на тих, які зазнали в романі певних трансформацій.

Ключові слова: багаторівневість образності, алюзія, ремінісценція, мовно-стильові особливості

На тлі постмодерних процесів, що охопили сферу культури і мистецтва наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, українська література почала розвиватися в напрямі художнього експерименту, пошуку нових змістових і формотворчих аспектів, гри словом та його смислами. У 2005 році вийшов друком роман сучасного українського митця Івана Андрусяка «Вургун». Філософічність цього твору, багаторівневість образності, введення в текст розмаїтих пластів лексики та незвичайна побудова є характерними особливостями постмодерністського роману.

Дослідження творчого доробку сучасних письменників, зокрема Івана Андрусяка, є однією з важливих проблем українського літературознавства, оскільки тематика його творів на сьогодні є актуальною. Творчість письменника була об'єктом літературознавчих студій у працях Л.Ушкалова, А.Дністрового, Є.Барана тощо, однак роман «Вургун» ще досі залишається поза увагою учених, тому вважаємо, що таке дослідження на часі.

Розкрити жанрові особливості твору, специфіку його побудови, образну систему та зображально-виражальні засоби становить мету нашої статті.

Написанню роману «Вургун» передувала робота Івана Андрусяка в Косівській районній комісії «з поновлення прав реабілітованих». Вона дала автору багатий матеріал про «природу людини, про те, яким дивовижним чином ця природа виявляється іноді в критичних ситуаціях» [1]. Цей матеріал і став основою роману «Вургун», у якому шляхом оригінального поєднання форми і змісту автор досліджує психологію людини, її внутрішній стан у трагічних межових ситуаціях складних 40 – 50-х рр. минулого століття, коли одні події накладалися на інші, впливали одна на одну. Це насамперед події Другої світової війни, а також пов'язані з боротьбою УПА і звірствами енкаведистів.

Дія твору відбувається на Гуцульщині в рідному селі письменника Вербовцях, але в останніх розділах роману прозаїк переносить її на Слобожанщину, в село Лозов'яги. Проте всі події роману сюжетно переплітаються та доповнюють одна одну.

На початку твору «Вургун» Іван Андрусяк визначає його жанр як роман-новела. Свого часу М. Бахтін писав, що роман «не має канону... Він – сама пластичність. Він постійно шукає, постійно себе досліджує й постійно переглядає ті свої формули, які вже склалися» [2]. Натомість дослідниця М. Зубрицька зазначає, що у наш час «постмодерністичні дискурси змінюють встановлені межі між жанрами, художніми формами, теорією та практикою, високим та низьким стилями» [3; 615].

Роман Івана Андрусяка «Вургун» менший за обсягом, ніж традиційний, складається з семи розділів, у кожному з яких ідеться про долю, кризовий період життя певного героя твору, проте у ньому не зосереджується увага на історії формування та розвитку характерів цих персонажів, але «текст і так достатньо концентрований, «згущений», спрямований на читача зацікавленого й підготовленого» [4; 96]. Події, описані в творі, дуже драматичні, часто закінчуються трагічно, але об'єднані спільним задумом, що й зумовило нову форму викладу, композицію та стилістичні прийоми. Синтез жанрів – роману і новели – дав можливість письменникові повніше відтворити картину світу. Жанру новели властиві «лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів» [5; 497] та містка, компактна форма вислову. Завдяки звертанню до цієї жанрової форми автор зміг змоделювати трагічні моменти в історії України шляхом заглиблення у внутрішній світ людини, через самовираження героя в тяжких життєвих колізіях. Жанр роману дав змогу Іванові Андрусяку відтворити повсякденні події, спогади з власного життя, ввести філософські відступи, наповнити твір повір'ями гуцульського краю та історичними алюзіями.

Героями твору є звичайні, реальні люди, «під своїми справжніми іменами й прізвищами», про яких, за твердженням Івана Андрусяка, він може багато розповідати, хоч, як письменник, шукає лише миті [6; 31]. Тож автор вводить у твір образи простих людей, які пережили якимсь горе чи зазнали певних втрат. Скажімо, прозаїк розповідає про свою тітку Васюту, яку «жінки поміж собою Берійхою називали» [7; 78], бо її чоловік Петро був схожий на Берію, якого розстріляли енкаведисти. Васюту з двома дітьми «на пересильний та й у Воркуту» [7; 78] хотіли відправити, проте сусіди змогли врятувати дочку Беріяхи, але сина «Василька щурі з'їли в бараці в неї на очах» [7; 79]. Однак Васюта витримала смерть чоловіка і сина, бо «наші люди все витримують» [7; 79]. Згадує Іван Андрусяк про Анну, яка, побачивши страшну картину загибелі «двох маскалів», «ек стояла перед хатов, то так і задеревіла, і ек злегла

після того, то вже лиш дес так потрохи вставала» [7; 59]; про Сафата, якого автор пам'ятає страшним «зі своєю палицею, з покрученою ногою в постолах», але дуже доброго пасічника, його вбили сокирою «за моторошних обставин» [7; 86]; про Сафатового сина Михайла, з яким зі школи дружив автор твору, потім разом їх доля звела «в одній учебці десь аж під Горьким, Муліно, досі під серцем муляє, закинутий у диких болотистих лісах, сирих, аж розкислих» [7; 103], але Михайло загинув в Афганістані; про Петра Сака, якого «учителька одна, комсомолка» [7; 122] видала німцям, бо він книги «із Охтирки возив, у них все про Україну списувалося» [7; 121] і хотів організувати українське підпілля, тому його німці жорстоко закатували та про інших.

Прозаїк звернувся до трагічного і важливого періоду в історії України, коли український народ потерпав від більшовизму та воєн, коли щодня гинули люди. Однак автор утримався від нав'язування читачам своїх думок, реалізації свого особистого бажання перетворити світ, і люди, виведені у його романі, не є «носіями ідей». Їхні образи, за твердженням Івана Андрусяка, мають «значно глибше й серйозніше» [6; 31] значення.

Не оминув письменник у творі і змалювання протилежних за ідейним наповненням персонажів, скажімо, Буза, якого прислали до рідного села Лозов'яги «нешадно ліквідувати врагов советської власті» [7; 127]. Буза всі боялися у селі, бо він нищив церкви, вбивав «куркулів» і міг вбити будь-кого, бо «то такий збуй був, що пострілев би на раз» [7; 134]. Але Буза вбили, «хто его вбив, не знати, не найшли, він усім у печінках сидів, а всіх навіть у сибірі не вмістити» [7; 136]. Та й не було щастя його нащадкам: дочка Буза упала з яблуні, але «не вбилася зразу, а мучілася ще років з дванацять» [7; 136], а син її згорів. Також автор показує кацапа Явиду, який жив у селі на «щивнику». Його звинуватили у вбивстві Сафата, хоча, на думку сільських жителів, він не міг вбити, бо «поодинці кацапи не злі, лише малоумні, а гірше, коли вони збиваються в зграї, наче шакали» [7; 101], тоді вони «смілішають і, прагнучи теплої крові, впиваються в горлянки сусідам» [7; 101]. Іван Андрусяк подає узагальнений образ «кацапів» не як національне явище, а як один із «проявів ключового образу самого вургуну» [4; 99].

Тож назва роману «Вургун» набуває символічного значення. Слово «вургун» у вузькому розумінні – це черв'як, який заводиться у плоді яблука і псує його зсередини: «отак уно й стаєси, що в'єси нитка, а потому урвеси, тай фертик, так ніби яблуко у воду бистру впаде, і мотлошит ним вода, рве его, дере, а потому приб'є до скоїс загороди, і так уно там загниєси, і якщо дістанеш его з води, то так ніби черваком уно зсередини вигризене, одна мокрота і гніль, а лиш насінечко біле, ніби хто яйця в него відклав, а все решту, крім тих зернинок, так і розвалюєси в руках, ото і є вургун» [7; 61]. Письменник

зазначає також, що вургун може заводиться і в людях «як черв'як у яблуках, і вже коли заведеться, точить людину зсередини, душу їй виїдає, лише по трошки спочатку гризе, по закутках, а тоді більше, більше, і вже людина собі не належить» [7; 132]. Саме він визначає поведінку людини, її наміри, переконання і подальшу долю.

З розгортанням подій у творі автор ще більше розкриває цей символ, уособлюючи в ньому зло, насильство, лукавство, цинізм, підлість та жорстокість. Так звані «сов'єти», тобто представники нової, радянської влади, провадили агресивну політику, прагнули за будь-яку ціну підкорити і поневолити український народ, вдавалися до терору, фізичного нищення та заслання у концтабори Далекого Сходу. Радянська влада формувала нові війська, вибивала з них «рештки людини, перетворювала на зграю голодних тупих вургунів, які мали захоплювати нові землі» [7; 104], і, як наслідок, починалися війни, які призводили до численних жертв, а часом і до самознищення. Так, наприклад, в одному з розділів твору автор розповідає про «маскалів», які «самі себе на Сопці поклали» [7; 60].

Короткі ремінісценції дали змогу Івану Андрусяку охопити в романі події з історії не лише українського, а й інших народів. Зокрема, він розкрив прагнення радянської влади до підкорення народу Ічкерії, який теж боровся за свою волю, «воював з цією гадиною» [7; 100]. Єврейський народ, натомість, гнобили не лише більшовики, а й німецько-фашистські загарбники, які масово вбивали євреїв, навіть закопували їх живими, «що земля там тиждень, кажуть, рухалася, а здригається й дотепер» [7; 75]. Однак зло з'явилося не лише зараз, воно існувало й раніше, тому у творі завдяки прийому алюзії Іван Андрусяк показав й інших поневолювачів та гнобителів української нації – Петра I, Катерину II, Леніна («який перший, така і вторая» [7; 94], «у картузику такому ж, як ото бабаї по постаментях із простягнутою рукою стоять» [7; 93] тощо), представників різних політичних сил та угруповань («заскакує Маруся, ото го-баба була, з Махном водилася» [7; 117], «і отак кожна нова власть товкла діда Морюку, а найдужче побили кацапи, денікінці, після них він уже до смерти кров'ю харкав, лише петлюрівці розкусили нелукаві хитрощі старого» [7; 117]).

Розкриваючи для себе в романі-новелі трагічні події з історії українського народу, які відбувалися на теренах Гуцульщини, ми усвідомлюємо, що зло, цей «вургун» існував у всьому світі здавна й існує дотепер, і «світ уже ніколи не буде таким, як раніше, простим і зрозумілим, нехитрим і наївним, але десь у глибині душі дуже розумно зорганізованим» [7; 129]. Однак після прочитання твору читачів не залишає оптимістичне відчуття, оскільки твір закінчується легендою, яку авторові в дитинстві розповів його дідусь: «коли бузьки зграями вертаються з теплих країв і сідають на землю відпочивати,

вони вибирають із-поміж себе на ніч сторожа, і коли всі сплять, він стоїть на одній нозі, затиснувши в іншій, піднятій, камінь, і якщо бузька-сторожа зморює сон, той камінь випадає – і будить» [7; 148].

Українські письменники кінця ХХ – початку ХХІ століття «відштовхувались як від української, так і від світової літературних традицій, водночас захоплювались усім оригінальним, яскравим, новим» [8; 4]. Творчість більшості з них розвивалася в руслі постмодерністських традицій, однак, на думку дослідниці Р.Харчук, український постмодернізм був «реакцією не на модернізм, а на соцреалізм» [9]. Тому деякі концепції постмодернізму, зокрема концепція «смерті Бога», зазнали на українському ґрунті трансформації, особливо в творчості дев'яťдесятьників. Для світогляду цих митців стають характерними ідея Бога, віра у вищу сутність, пошук вічних істин, що знаходиться втілення у їхніх творах. Так, у романі «Вургун» звучить думка, що «людина в Бога найбільша цінність, бо по Божому закону і подобию створена» [7; 76], вкладена у уста героїні твору Берііхи. Автор часто звертається до біблійної міфології, зазначаючи, що зло існувало здавна, бо «то ще від Адама і Єви ті яблука і той аїдник» [7; 57], і тепер є зло, бо «Ірод дотепер по світу тиняєси» [7; 79]. Використання біблійних мотивів у романі є важливим для розкриття ідейного наповнення твору і світобачення письменника в цілому.

Ще однією важливою рисою постмодерністського світосприйняття є зміна ролі автора, який перетворився зі «спостерігача-всезнайки на свідка та учасника подій» [10; 29]. Іван Андрусяк у романі «Вургун» експериментує з манерою оповіді. Прозаїк поєднує оповідь від першої особи, яка підкреслює реальність подій твору, забезпечує їх глибше оцінювання і сприяє самовираженню героя в різних життєвих колізіях («...я тогди на городі поралася з Васютюв Пошовановов, то дивимося, біжит від міста жидівка, молода така, файна, а біжит і голосит, всіх наших, каже, вбивати ведут, а я вирвалася...» [7; 75]), з розповіддю від третьої особи, яка точно і достовірно змальовує життя людей і особливості їхнього характеру, моделює певні події («Васюта роботяща була, як нендза, і за доньков дивилася строго: робота, робота і ще раз робота, нема чоґо просто так сидіти...» [7; 68]).

Оповідна тканина тексту зіткана з філософських роздумів про життєвий вибір людини, про вибір між добром і злом, «бо навіть у малому, меншому, найменшому живе хтось, схожий на голос, який живить тебе і руйнує тебе, і живе ще хтось, схожий на тишу, яка руйнує тебе і живить тебе так само, але зовсім інакше», і «хто з них вургун, того достеменно не дано знати нікому» [7; 88]. На багатьох сторінках роману постає образ риби, який символізує людину з її сумнівами, ваганнями, пошуками сенсу життя і особистісних цінностей. Завдяки цьому образу автор висловлює думку, що кожна людина

самостійно обирає свій подальший шлях і є відповідальною за свою долю: «бо так, ек тоті риби, сновигаємо водами, то на сонечко покажемось, то у водорості задикуюмось, то глибше, аж тудя, де нічо не росте і де сонечка Божого зроду не виділи, то й здаєси, що жите таке богате, таке розлоге, і мож собі чинити, ек хочеш, аби лиш не ймивси на йкогос чирвака солодкого» [7; 142]. Ілюструючи свої міркування, Іван Андрусяк вводить до твору цитату з проповіді Стефана Яворського: «...рыбы в водах плавают, будто за каким дѣлом гоняются, так слово в слово и человекѣцы, которые в суетах мира сего, аки в морѣ, всѣм усердием углебоша, погрязоша, плавают, бѣгают сюда и туда, гоняются, будто пожитку и корысти ищут, а всѣ бездѣльно» [7; 142]. Автор цитує проповідь відомого українського філософа та церковного діяча не з метою інтертекстуальної гри, а для підтвердження однієї з провідних ідей твору – важливості життєвого вибору людини між добром і злом.

Іван Андрусяк приділяє велику увагу зовнішній структурі твору, що є характерною особливістю постмодерної літератури. Для роману-новели властиве оригінальне графічне оформлення, що виявляється в написанні тексту одного й того самого розділу різними шрифтами. За допомогою такого підходу автор відділяє неоднорідні за тематичним наповненням частини розділу (наприклад автобіографічні, історичні, філософські та ін.), однак, потрібно зазначити, що всі фрагменти тексту пов'язані між собою, доповнюють та збагачують один одного, несуть певне ідейне та функціональне навантаження.

Мовно-стильові особливості тексту роману-новели ґрунтуються на постмодерністських традиціях. Зокрема, уникнення вживання великої літери при написанні власних назв («Україна», «Сибір») та на початку абзацу; написання прямої мови без розділових знаків; закінчення абзаців комами тощо. Іван Андрусяк подає у романі ще й вірші, які називає «піснями». Вони розміщені після п'ятого розділу, доповнюючи зміст твору та емоційно вливаючи на читача.

Іван Андрусяк уводить у текст різні пласти лексики: діалектизми, оскільки, за його словами, вони є «невичерпним резервом» нашої мови, і нашим завданням є «впроваджувати їхні елементи в літературний обіг» [4; 98]; нецензурну лексику, суржик, русизми, які з'являються у романі з метою відтворення мовлення, нехарактерного для корінного населення Гуцульщини, та протиставлення носіїв цього мовлення гуцулам, котрі є уособленням того справжнього і чистого світу, що є близьким до первозданного та природного.

Автор поєднав у романі «різномірні мовні блоки, які, хоч і витримані в рамках однієї мови, але навіть ментально дуже різняться між собою» [4; 97]. Скажімо, часто одна й та сама подія подається в різних інтерпретаціях – її розповідають люди, які походять з різних, віддалених один від одного регіонів України. Зокрема, історію про яблуко ми чуємо як з вуст гуцула, так і

жителя Слобожанщини. Ці розповіді природно доповнюють одна одну, адже «мова – це найважливіше, а нині, напевно, взагалі єдине, що письменник у цьому світі справді може змінити» [4; 98].

За словами Івана Андрусяка, він «все одно всього лише поет, навіть у прозі» [1]. Природа образів, особливості мови, характер письма митця завжди залишаються поетичними. Так, у романі «Вургун» це виражається в його багатій, яскравій мові, насиченій метафорами та анафорами, введенні до твору образів-символів і персоніфікацій, підвищеній емоційності художньо-стильових засобів тощо.

Отже, здійснений аналіз дає змогу зробити висновки, що на романі-новелі Івана Андрусяка «Вургун» позначився вплив постмодерністської літератури, оскільки йому притаманні такі ознаки цього мистецького напрямку, як філософічність та багаторівневість образів, поєднання жанрів, застосування прийомів ремінісценції та алюзії, зміна ролі автора, введення різних пластів лексики і віршів, використання різних шрифтів. Однак деякі концепції постмодернізму у романі зазнали зміни, зокрема, автор не відкидає думки про Бога, а також вводить цитату до тексту не для інтертекстуальної гри, а для розкриття ідей твору. Загалом усе змістове, ідейно-тематичне і мовне наповнення твору спрямоване на зображення головного протиставлення, яке існує в світі, – протиставлення добра і зла, що в романі перенесено на український історичний ґрунт. Добро в текстовій канві твору втілено в образах українських селян та інших поневолених людей, а зло – в персонажах, що їх поневолюють. Крізь весь роман проходить образ-символ вургуна, який, з одного боку, є уособленням світового зла, що бере початок від біблійних Адама і Єви, а з іншого – зла, яке існує в кожній людині, але не завжди бере гору над добром, що теж споконвічно закладене в кожному з нас.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусяк І. Самітництво – єдино можливий спосіб існування [Електронний ресурс] // Іван Андрусяк. – Режим доступу: <http://www.litforum.com.ua/index.php?r=5&a=413>
2. Бахтин М. Эпос и роман / М.Бахтин. – СПб., 2000. – 321 с.
3. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки [за редакцією Марії Зубрицької]. – Л., 1996. – 633 с.
4. Андрусяк І. Не все те погано, що цензура... / Іван Андрусяк // Книжковий огляд. – 2004. – №7 – 8. – С. 96 – 101.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

6. Андрусяк І. Коли твої книжки читають у метро – це не завжди популярність. Нерідко це діагноз / Іван Андрусяк // Книжковий клуб плюс. – 2004. – №12. – С. 30 – 33.
7. Андрусяк І. Вургун / Іван Андрусяк. – К.: Діокор, 2005. – 157 с.
8. Поліщук О. Автор і персонаж в українській новітній прозі / Олена Поліщук. – К.: ПЦ «Фоліант», 2008. – 176 с.
9. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період: навч. посіб. / Р.Харчук. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
10. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М.Зубрицька. – Львів: Літопис, 2004. – С. 29 – 30.

Сварич Н.З., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ИДЕИ ДОБРА И ЗЛА В РОМАНЕ-НОВЕЛЛЕ «ВУРГУН» ИВАНА АНДРУСЯКА

В статье рассматривается жанровая природа романа-новеллы «Вургун» Ивана Андрусяка. Проанализированы сецессионные проблемы жанра, образная система романа и особенности его построения, акцентировано внимание на тех характерных признаках постмодернистской литературы, которые нашли воплощение в произведении, а также тех, которые были трансформированы в романе.

Ключевые слова: *многоуровневость образности, аллюзия, реминисценция, языково-стилистические особенности.*

Svarych N., postgraduate,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

ARTISTIC EMBODIMENT OF THE IDEA OF GOOD AND EVIL IN IVAN ANDRUSYAK'S NOVEL «VURGUN»

The article refers to the genre nature of Ivan Andrusyak's novel «Vurgun». The issues of different genres combinations have been analyzed. It is also considered the novel's figurative system and its construction features, it is emphasized on the characteristic features of postmodern literature, found their embodiment in the novel, and also on those issues which have met some transformations.

Key words: *multifacetedness of figurative system, allusion, reminiscence, linguistic and stylistic features.*